

О ВУКОВОМ СВЕТУ РЕЧИ

/Како ученицима приближити Вука и његово дело/

У раду се скреће пажња на чињеницу да ученици током школовања дознају о Вуку и његовом делу мноштво стереотипа и чињеница које су дужни да науче напамет. Предлаже се инвентивнији приступ Вуковим делима. Он би се састојао у истраживачким задацима које би наставник задавао ученицима, а који би подразумевали да ученици морају да се користе Вуковим делима, да се упознају са њима и да их анализирају. Такав сусрет са Вуком био би знатно сврсисходнији и занимљивији, а стечена знања била би дуготрајнија.

Кључне речи: Вук Караџић, Вукова дела, Вукова лексика, настава српског језика, српски језик.

1 Вук као школска лекција. Неколико пута у току школовања ученици се сусрећу са лекцијама о Вуку Караџићу и његовом делу. Нажалост, то је, често, неузбудљив, немаштовит и стерилан сусрет са уобичајено мукотрпним школским лекцијама, са испуњавањем задатака из бирократски осмишљених школских планова и програма, са пописом некаких година из Вуковог живота, за ученике далеким и досадним насловима његових дела, тешким именима Вукових сабораца и противника, списковима неразумљивих Вукових победа, олињалим фразама о његовој револуцији, о његовој величини и значају. Све те податке ђаци, затим, меморишу и одговарају за оцену. Често се никад не запитају ко је заиста био Вук, шта је желео, шта је урадио, какви су били његови мотиви.

2. Оживљавање Вука. Сliku о Вуку и његовим делима требало би оживети. На том путу, могло би се поћи од његове биографије. Уместо што се његов живот представља као низ обичном човеку недостижних, блиставих тренутака, ученике би свакако заинтриговало да о њему размисле као о човеку са слабостима, жељама, идејама, плановима. Понешто од Вука пронашли би и у себи и то би их навело да се заинтересују за њега.

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Такав приступ појединостима из Вуковог живота проналазимо у делу Меше Селимовића, који је замишљен над појединостима из Вуковог живота. Он се, рецимо, пита зашто је Вук дошао у Беч: „Његов долазак у Беч (1813) до сада није потпуно ни задовољавајуће објашњен. Зашто баш у Беч, у жижу, у један од најзначајнијих тадашњих европских центара? Само зато да научи немачки језик? Има у томе нечег чудног, авантуристичког, непатријархално смелог, освајачког. И шта је требало да ради у Бечу? По властитом признању, намеравао је да живи од књижевног рада. Та самоувереност запрепашћује и импонује. Јер, поћи у свет с таквом намером, тек елементарно писмен, без икаквих познанаства у туђем великом граду, значи имати огромно самопоуздање, које је можда произашло и из устаничког искуства да воља и хтење могу много, чак и кад то изгледа илузорно, све док се не покуша. Тај устанички дух, искуство и самосвест постали су суштина Вукове природе, основа његова мишљења и односа према људима, као и одредиште његова крајњег циља” (Селимовић 1986: 17).

3. ВУК КАО НАСТАВЉАЧ ТРАДИЦИЈЕ. О Вуковим замислима обично се говори као да све оне баш од њега потичу, као да није било Саве Мркаља, Гаврила Стефановића Венцловића, Лукијана Мушицког и других. Његова настојања често се не смештају у одговарајући контекст и не истиче се чињеница да су научни резултати ретко када заиста револуционарни, већ настају као последица вредног рада претходника, као једна од карика у ланцу који полако настаје и дуго се обликује. Ученици би са много већим интересовањем саслушали шта је Вук додао ономе што је затекао, зашто је уопште нешто додавао и шта је био његов коначни циљ, него што прате причу о некаквом натприродном бићу које се појавило ниоткуда, извршило револуцију на свим пољима које је дотакло и заувек нестало. На тај начин постигао би се двоструки ефекат – ученици би сазнали нешто о Вуку и његовим претходницима, али би схватили и механизме научног напретка, од којих је један од основних ослањање на резултате до којих се већ дошло, надовезивање на постојеће и продужавање тока научне мисли.

4. ВУК И ЊЕГОВИ НЕПРИЈАТЕЉИ. У низу стереотипа о Вуку, дужни смо пред српском културном традицијом да нашим ученицима изнесемо истину о Вуковим противницима. Они су до сада обично представљани обојени у црно, оспоравана је њихова искрена жеља да се очува српска

писана традиција и страх да ће она бити прекинута и изгубљена Вуковим деловањем. Заборављају се њихове часне намере, њихова образованост, ерудиција, стварни значај: „По анемичном школском знању којим смо оптерећени, по навици да мислимо начином легенде која зна само за јунаке и издајнике, по памфлету Бранка Радичевића који смо учили напамет, ми о Вуковим противницима носимо помало презриво сећање као о гомили мрачних сова, трутова, ноторних глупака, које Вук расте-рује, лако, као у игри. У ствари, биле су то драме, које би вредело и друкчије забележити а не само овако, успут и површно (СЕЛИМОВИЋ 1986: 46).” Чињенице о Вуковим непријатељима, као и оне о његовим претходницима и саборцима осветлиле би контекст Вуковог деловања. Објективно представљени подаци о непријатељима помогли би ученицима не само да схвате Вуково дело и оно што му је замерано, већ и шире – да разумеју важност потребе да се у стицању знања о историјским лично-стима одагнају црно-беле приче о протагонистима догађаја, већ да схвате да обе стране имају своје разлоге, своје мотиве, своје племенито засноване идеале. Треба тежити ка томе да се разумеју мотиви и разлози обе стране и да се не заузима унапред становиште по којем је увек један противник добар, а други лош, један позитиван, а други негативан, један бео, а други црн.

5. ВУКОВА ДЕЛА. Нека Вукова дела о којима слушају на часовима и наслове им уче напамет ученици често никада немају прилике да држе у рукама, да их прелистају и да се са њима поближе упознају.

5.1. СРПСКИ РЕЧНИК. Једно од таквих дела је *Српски рјечник*. Скоро сви ученици знају да постоје два издања овог речника – издање из 1818. и издање из 1852. године. Осим ових података чије се меморисање проверава на тестовима или на усменим испитивањима, са другим подацима често нису упознати. Предавање о овом речнику било би много сврсисходније и занимљивије када би наставник донео речник на час и када би га заједно са ученицима прелистао и задржао се на неким његовим сегментима.

5.1.1. Има ли апстрактне лексике у Рјечнику. Пажњу привлачи чињеница да лексика која је обрађена у *Рјечнику* не одговара у потпуности Вуковој лексици, већ је он одабрао само оне речи које су се користиле у народу. Тој лексици се замера да је недостојна улоге средства за развој књижевног језика јер је пресиромашна. У њој нема речи за означавање апстрактних појмова и појава. Поставља се питање колико је то тачно.

Ученицима би се могло задати да провере колико је апстрактне лексике заиста обрађено у овом речнику. Руска лингвисткиња Г. Тјапко (1997) каже да се и овлашним прегледом *Рјечника* (1818) може закључити да у њему има апстрактних речи, али да су све оне творбено просте, док апстрактних изведеница и сложеница готово да нема. Овај податак лако би се могао проверити анализом за коју су и средњошколци сасвим приста-ли.

5.1.2. Које је речи Вук „прескочио” у Рјечнику. Ученике би могла заинтересовати листа речи коју Вук није унео у *Рјечник* (1818), а коју је, 1849. године, објавио Вуков савременик Јован Стејић у *Гласнику Друштва србске словесности*. Ево неких од тих речи: *сјособносћ, сјројосћ, блајосћ, погласћ, скромносћ, усјешносћ, уљудносћ, ујодносћ, крујосћ, одважносћ, човечносћ, блајонаклоносћ, наклоносћ, добровољносћ, садашњосћ, прошлосћ, раскошносћ, разузданосћ, важносћ, шужийшељ, сја-райшељ, ујравийшељ, сјасийшељ, сјворишељ, сјокојство, весћ, доказ, круј, позив, навод, увод, ојис, ојлас, слух, дух, задатак, израз, молба, жалба, услов, повод, побода, биће, просвета, обмана, особа, сјоменик, чиновник, званичник, пономоћник, државник, безрешан, исјраван, безуман, бесми-слен, невин, порочан, савесјан, усјешан, важан, постејено, срдачно, ка-зниши, одобрйши, решйши, руководиши, зайосјавйши*. Веома је инспи-ративна чињеница да се у народу ове речи нису користиле иако их је Вук, можда, и користио. Тек је 200 година прошло од времена објављи-вања овог речника и из ове перспективе делује нестварно да наш народ пре 200 година није користио речи *садашњосћ* и *прошлосћ*, као ни многе друге са овог Стејићевог списка.

5.1.3. Како је Вук конкретизовао апстрактну лексику. М. Селимовић (1986: 128) приметио је да је Вук имао склоност да и апстрактне појмове својим дефиницијама и примерима у одређеном смислу конкретизује и своди на народно, рурално, фолклорно: *Бој* – у Срба се ниједан посао не почиње без *Помози Боже*. *Душа* – два без душе, трећи без главе. *Жалиши* – жали ме жива, а немој мртва. *Задушнице* – најео се као сироче на заду-шнице. *Закључак* – у плетиће игле оно на врху. *Особина* – гдјекоја жена има краву или овцу, што јој је поклатио отац или други ко. *Недостјижан* – на примјер, жито је недостјижно, тј. једно високо а друго ниско нарасло или једно зрело друго незрело.

5.1.4. Речи које је Вук другачије користио него ми. Неке речи имале су у Вуково време другачије значење него данас. Милка Ивић наводи неко-лико занимљивих примера. О именици *љубавник* она пише следеће

(2006: 93–94): „По Вуковој спознаји стања ствари, дакле, при обраћању непознатом лицу ради успостављања комуникативног контакта, прикладно је ословити га са *љубавнице!* Зато што се под том речју подразумева значење *пријатељ*. О речи *љубавница* – ни помена у Српском рјечнику.” Реч *музика*, примећује М. Ивић (2006: 113–116), Вук је користио са значењем *инструмент*: „Зна врло добро ударати у клавир и друге којекакве *музике*.” Иако је Мина Карацић свирала клавир, у Вуковом *Рјечнику* ова реч није забележена. Вук је сматрао да није народна. У Вуково време, констатује М. Ивић, није се користио глагол *свираши*, већ *удараши*, *луцаши*, па и *клавираши*.

5.1.5. „Важне речи” у народном животу и у Рјечнику. Највећи број речи које су обрађене у *Рјечнику* важне су за народни живот. Њихов значај огледа се и у великом броју синонима. Такве речи и њихове синониме издваја М. Селимовић (1986: 127–128):

Најесити се – најийити се, набањити се, набиити се, набокаити се, набубаити се, надекати се, наждерати се, назобати се, накресати се, накусати се, налуцаити се, наслаити се, нашћући се.

Тући – биити, вошћити, девешити, дерати, лијемати, лињати, мазати, макљати, млавити, млатити.

Удариити – бубнуити, луцити, тарнуити, тенуити, дейити, дейнуити, дернуити, дуцити, луцити, луцнуити, врезнуити, одагријети, одајачати, одалачити, ћоцнуити.

Јадан – биједан, болан, дерни, жалосћан, зајадњи, злосрећан, злосрећњи, јадињи, јадован, јадовић, кукав, кукавни, кужан, несрећан, ојађели, шужан.

Рука – присћуцити коме руци, има лијеју руку (лејо ише), од сваке руке, не иде му од руке, није ми на руку, дошло ми исћод руке.

Црвен – ал, вишњикасћ, рић, рујан, рус, скерлећан, црвен.

Ученици би и сами могли да ексцерпирају овакву грађу – апстрактну лексику, лексику која је променила значење, лексеме из различитих тематских група, турцизме итд. Контакт са *Рјечником*, истраживачки задатак у вези с њим, учинио би им га блиским и занимљивим. Младе људе посебно инспиришу описи обичаја, веровања, митова, догађаја које Вук наводи уз изабране одреднице. Студенти Филолошког факултета, када добију домаћи задатак да обраде неку од тако представљених речи, обично бирају неку од следећих: *Бадњак*, *Божих*, *Васкрс*, *Вила*, *Вјешти-*

ца, Вукодлак, Бурђевдан, Женидба, Ивањ дан, Краљице (обичај у вези са неким празником), Крсно име, Надимак, Полажајник, Цариград, Школа.¹

5.1.6. РЈЕЧНИК КАО СЛИКА СВЕТА. Рјечник пружа грађу на основу које се могу приказати различити пресеци друштва. Студент Филолошког факултета Никола Дакић тако је, на пример, испитивао игре на основу Рјечника. Неки студенти су се бавили натприродним бићима. Андријана Гојковић, музиколог, констатује: „На основу података из Рјечника могли су се склопити и груписати инструменти по данашњој научној подели, на ударачке, дувачке и жичане и тиме показати да је Вук забележио све главне музичке инструменте који су се у то доба употребљавали у српским крајевима (према Ивић 2006).” Милка Ивић (2006: 107–113) запажа да се из Рјечника може прикупити много информација о Београду тога времена. На примјер, Вук у Рјечнику из 1852. године пише о *јаблану*: „Овога дрвета ја у Србији нијесам видио прије док нијесам дошао у Биоград.” *Тошчидер* у Вуково време није био део Београда, већ само „ријека у Бијоградској нахији.” *Врачар* се у Рјечнику објашњава као околина Београда. *Теразије* је објаснио као београдску градску четврт. У неким одредницама писао је и о београдском животу – о школама, телалима итд.

5.2. НОВИ ЗАВЈЕТ И КАКО ЈЕ ВУК СТВАРАО НОВЕ РЕЧИ. И друга Вукова дела могу се осмотрити и из неког инвентивнијег угла. Већина ученика зна (јер мора напамет да научи) да је Вуков превод Новог завета објављен чувене 1847. године и да се та година сматра годином Вукове победе. Ученицима би се ово дело могло приближити истицањем чињенице да је Вук имао много проблема приликом превођења јер народна лексика није пружала довољно могућности за тај процес. Занимљиво је да је један од начина за решавање овог проблема био смишљање нових речи. О њима Вук каже следеће: „Те речи би казао овако и најпростији Србин само кад би му затребале, а може бити да их и говоре”. Ево неких од тих речи: *викач*, *вребач*, *јудач*, *измишљач*, *шрубач*, *шайшач*, *мењач*, *сејач*, *слушач*; *избављење*, *извршење*, *обновљење*, *окамењење*, *ојравдање*, *ошпиушћање*; *јрабљив*, *неисјишљив*, *неисјражљив*, *неосејљив*, *нејоколебљив*, *нејримирљив*, *неразумљив*, *јразнојговорљив*, *расјадљив*; *изабраник*, *освејтњик*; *јресшуйница*, *зборница*; *винојрадар*, *вршар*; *незнабоштво*, *девојаштво*, *смерност*, *свејоси*, *јосшољубивоси*. Данас изгледа готово невероватно да

¹ Опширније о студентским домаћим задацима о Вуку исп. Драгићевић (у штампи).

је Вук измислио речи: *џрубач, девојаштво, виноградар*, итд. и да те речи нису биле општепознате.

5.3. СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И КОЈЕ СУ РЕЧИ У ЊИМА НАЈФРЕКВЕНТНИЈЕ. И народне умотворине могу се погледати из другог угла. Пажњу привлаче најфреквентније речи у њима јер оне показују фрагмент слике света српског народа. Најфрекевентније речи нису то случајно. Према резултатима истраживања студенткиње Софије Милићевић, овако изгледа листа најфреквентнијих именица у Вуковим пословицама: *Бої* (303), *чоек* (147), *око* (143), *џас* (122), *џава* (120), *кућа* (111), *вода* (92), *рука* (79), *жена* (77), *коњ* (73), *ноћа* (61), *душа* (60), *вук* (58), *ђаво* (58), *џої* (57), *дан* (56).

Бої и *човек* као најфреквентније именице у Пословицама пружају слику основних полазишта, ослонаца и вредности у вези са којима се обликовао народни живот.

5.4. СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ И КОЈЕ СУ РЕЧИ У ЊИМА НАЈФРЕКВЕНТНИЈЕ. Према истраживању Ђ. Костића, ево најфреквентнијих речи у *Српским народним џјесмама*:

Најфреквентније именице: *девојка, Турчин, Бої, мајка, коњ, јунар, рука, браћ, џава, двор, цар, сват, Краљевић Марко, књића, вода, џрад, вино, војска, кула*.

Најфреквентнији придеви: *бео, млад, добар, мио, леї, зелен, сћар, раван, граї, џурски, црн, велик, жив, злаћан, сићан, срїски, щанак, сав, веран, јуначки, царев, силан, љуї*.

Најфреквентнији глаголи: *диїти, хїеїти, даїти, доћи, видеїти, џовориїти, оїићи, имаїти, ићи, бесегидїти, удариїти, моћи, чуїти, џедаїти, сїаїти, казаїти, узетїи, џиїти, џасїи*.

Речи са овог списка углавном спадају у фундаменталну лексику српског језика, али међу њима има и оних које су карактеристичне за време живота српског народа под Турцима. Оне исцртавају мапу кључних појмова културе, система вредности и начина живота нашег народа.

5.5. О РАЗУМЕВАЊУ ПОЈМОВА И ЗНАЧЕЊУ РЕЧИ НА ОСНОВУ ВУКОВИХ ДЕЛА. Узбудљиво путовање кроз народни живот и духовни свет представља анализа пословица посвећених једном појму. За ову прилику показаћемо део истраживања о томе шта се све о народном погледу на Бога може закључити на основу пословица.

Бог има људске делове тела (*Једина руко Божја! Теби из усїа Боїу у уши! Из џвојих усїа у Божје уши. Бої је најїре себе браду остїавио*), као и неке од људских способности и особина (вид, слух, говор, плач итд.): *Бої*

говори: Помози се сам, ѿмоћи ћу ти и ја. Бої чуо, а ђаво не чуо. Не чуј, Боже, на зло! Не слушај, Боже, шћо ѿас лаје. Није ли шћо Боју ѿлакаши? Бог, као и човек, брине, чува, помаже, опрашта, угађа, допушта, али и забрањује, грди, кажњава (Бої се брине о сирѿшима. Грди, Боже, имаш и коїа! Док се чоек чува, и Бої ѿа чува. И Бої ће нам оїросћиши. Ко раги, Бої не брани. Ни Бої не може сваком да уїоги. Свеїа је мање до воље Божије. С ѿлаве Бої ѿомаже. Чувај се оноїа коїа је Бої наказио).

Иако је Бог човеколик, у народној традицији он ипак није човек. Да би то разумео, народ осликава разлику између Бога и човека опет полазећи од себе. Бог је човеколик, али је људима невидљив (*Људи Боїа не виде, неїо (їа) ѿо ѿрилици налазе*). Бог, као и човек, мора имати неко станиште, а пошто Бог није човек, он не живи на земљи, већ на небу, одакле све види и управља светом (*Бої на небу а цар на земљи. Бої високо а цар далеко. Тако ми Боїова дома*). Човек спава, а и Бог се одмерава по тој особини (*Бої не сїава*).

Човек се стално пореди са Богом, али, чак и ако се таква паралела може повући, она је у пословицама исказана у форми која показује свест да човек није раван Богу (*Мајку и Бої има. И чоек чини шћо хоће, а камоли Бої*).

Свестан тога да је Бог праведан и да помаже онима који то заслужују, човек му је захвалан (*Хвала Боју на његову дару*), али није увек задовољан оним што је добио. Измучен сиромаштвом и глађу, поручује: *Хвала, Боже, и на чорби, а месо ћу одсїаваши. Бої срећу дијели, а ашчија чорбу. Бої срећу дијели, а Влахиња суруїку*. Кроз ове пословице провејава иронија, незадовољство божјом превише апстрактном подршком и омаловажавање таквих дарова. Гладан и сиромашан, сељак чезне за материјалним, а не за духовним: *Ко има ѿоља има дио Боїа*. У неким пословицама народ поручује да се не треба превише уздати у Бога, већ у сопствену снагу: *Боју се моли, али к бријеју їреби. Док се чоек чува, и Бої ѿа чува. У незнаћу, сељак понекад изгуби веру у Бога и у било кога: Бої високо, а цар далеко*. Овакав став кулминира незахвалношћу и спремношћу на ценкање у вези са тим шта се Богу заузврат може дати: *Ако је и Боју, мноїо је. Бадавад се ни Божиј їроб не чува*.

Ученици би и сами могли да анализирају пословице у којима се обрађују или само наводе одређени појмови. Пословице би им као цигле служиле у подизању грађевине коју обично називамо *слика свещи*.

6. Закључак. Ово кратко путовање кроз Вуково дело имало је за циљ да покаже да постоји прегршт занимљивих података о Вуковом животу

и раду који ретко долазе до ученика јер им се на часовима често сервирају само сувопарни биографски и библиографски подаци. Вукова дела треба ученицима отворити и увући их у њих. Резултат, свакако, неће изостати

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ 2013: Рајна Драгићевић. Концепт Бога у Српским народним пословицама. *Теолинџистичка проучавања словенских језика*. уредници: Јасмина Грковић Мејџор, дописни члан САНУ и проф. др Ксенија Кончаревић. Београд: Српска академија наука и уметности (71–87).
- ДРАГИЋЕВИЋ: Рајна Драгићевић. Како студенти читају Вуков *Рјечник*. *Даница* (у штампани).
- ИВИЋ 2006: Милка Ивић. *Језик о нама*. Београд: XX век.
- КОСТИЋ 2004: Ђорђе Костић. *Квантитативни опис структуре српског језика. Фреквенцијски речник сабраних дела Вука Св. Караџића*, томови 1–8. *Српске народне пјесме*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- МИЛИЋЕВИЋ 2011. Софија Милићевић. *Фреквенција именица у српским народним пословицама* (необјављени мастер-рад, одбрањен 30. октобра 2011. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, под менторством проф. др Рајне Драгићевић).
- СЕЛИМОВИЋ 1986: Меша Селимовић. *За и прошив Вука*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- ТЈАПКО 1997: Галина Георгиевна Тјапко. Обрада семантике придевских изведеница са суфиксима *-оша* и *-оћа* у „Српском рјечнику” (1818) В. С. Караџића и особине њиховог функционисања у почетној фази српског књижевног језика. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 26/2 (263–271).

Rajna Dragičević

On Vuk's World of Words: How to Get More
Acquainted with Vuk and His Work

Summary

The paper emphasises the fact that students, during their schooling, have learned about Vuk and his work in a stereotypical manner, by memorising facts by heart. Here, a more creative approach to Vuk's works has been suggested. It consists of research tasks which the teacher gives to students, thus indicating that students ought to use Vuk's works, get acquainted with them and analyse them. Such an approach is much more versatile and interesting than the previously used ones, and the knowledge acquired in such a way is permanent.

Key words: Vuk Karadžić, Vuk's work, Vuk's vocabulary, teaching Serbian language, Serbian language.